

Ember Mária író, műfordító újságíró 1931-ben született Abádszalókon és 2001. december 31-én hunyt el Budapesten. Folyóiratunk társalapítója volt 1994-ben, rá emlékezünk a Holokauszt 70. évfordulóján és 20 éves jubileumunkon is. Életművéből választottuk ki alábbi könyvét, mely nagy sikert aratott 1976-os megjelenésekor, hiszen az ismert Munkácsy-díjas festőművész, Herman Lipót (1884-1972) eredeti rajzait adta közre saját szövegével. A könyvet folytatásokban közöljük.

Ember Mária szövege, Herman Lipót rajzai

Jár-ke, mint zsidóban a fájdalom

(folytatás)

„Első rajzoktatást a polgári iskolában kaptam – írja önéletrajzában. – Ezeket a kereskedelmi iskolai évek alatt (Szegeden), valamint szünidei szabad időm alatt is folytattam. 1901-ben érettségiztem. 1901–5-ben Budapesten az Országos Mintarajz Iskolában végeztem művészeti tanulmányaimat. Már másodéves koromtól kezdve karikatúra rajzokkal, portrérajzokkal és festéssel, majd tájképekkel kerestem meg a fenntartásomhoz szükséges anyagiakat.”

Két részből áll, akár egy diptichon, Herman Lipótnak az a rajza, amely távolabbi utazásokkal kapcsolatos, resignált mondást idéz fel. *Ausgewandert (in) alle Länder, ün heimgekümnen ohne Hojsen, ohne Hemder.* A rajzon követni tudjuk, mi történt (7). Elegánsan öltözött világfi mellett hordár cipeli a bőröndöt; ez az úr *kivándorolt a nagyvilágba – és ráment az inge-gatyája...* (azaz hazajött nadrág nélkül, ing nélkül). Hát igen, azok közül, akik a múlt század végén, illetve a század elején szerencsét próbálni kimentek Amerikába, zsidók és nem zsidók között egyaránt voltak, akik koldusbotra jutva jöttek vissza, levett

kalappal kéregetve, rendőri gyanakvásnak kitéve. (Csak ezekről általában kevesebb szó esik.)

Egyszer Herman Lipótot is megkísértette a sors. Naplójában 1910. január 14-i kelettel leírja a következőket: „A Fészekben megismerkedtem a celevlandi Szabadság segédszerkesztőjével, aki karikaturistát keresett lapja számára. Nem vettem komolyan a dolgot. Megkérdeztem, mik a kilátásaim, ha kimegyek Amerikába. A segédszerkesztő azt mondta, ha öt éven át szorgalmasan – napi nyolc-tíz órát – dolgozom, annyi pénzt tehetek félre, hogy hazaérkezésem után egész nap a kávéházban ülhetek és csak akkor dolgozom, ha kedvem van hozzá.

– Nézze, uram – válaszoltam –, én most is egész nap a kávéházban ülök és csak akkor dolgozom, ha kedvem van hozzá. Miért is menjek ki Amerikába öt évre gürölni?”

Hogy mit gondoltak jó életnek Herman Lipót régi vidéki alakjai, arra vonatkozóan pontos rajzi információra támaszkodhatunk. Nézzük csak meg azon a tusrajzon (8), melynek háromszög-egységekből építkező háromszög-szerkezete önkéntelen kompozíciós remeklés, mekkora elégedettséggel ül, pedig a kövérségtől már ülni is alig bír, túlhizlalt hitvesével egyetemben, a hirtelen meggazdagodott paraszt-zsidó, akinek sikerült mindaz, amiről Anatevkában csak álmodozott ama híres tejesember. *Nicht jeden ist gegönnt e wirklach schön und güte Dasein* – így szól a kis-sé fanyar aláírás: – *Nem mindenkinek adatik meg az igazán szép és jó élet.*

7

8

Még vidékibb s még magyarabb típus terpeszkedik a következő lapon (9): afféle zsidó Pató Pál. Világnézete a következő szállóigéiben foglalódik össze: *E Hihn, wos kreihtet, e Goj, wos Jidisch redt, un e Jidene, wos lernt Tajre, is nit ka güte Szchajre* – vagyis magyarul: *Egy tyúk, mely (kakas módra) kukorekol, egy nemzsidó, aki zsidóul beszél, és egy zsidó nő, aki a Szent Tant (a Tórát, de úgy is vehetjük, hogy általában a magasabb tudományokat) tanulja, az nem jó dolog...* Miként ebből is látszik, az egyszerű, vallásos, vidéki zsidók nem sokra becsülték a tudós nőket. S miként szerény nyelvelemzés útján megállapíthatjuk: a *Szchajre, szhajre* szó azonos a magyar tolvajnyelvi szajré szóval, ahová a jiddisből került – úgy látszik, valójában nem vezet jóra, sok esetben börtönbe ve-

10

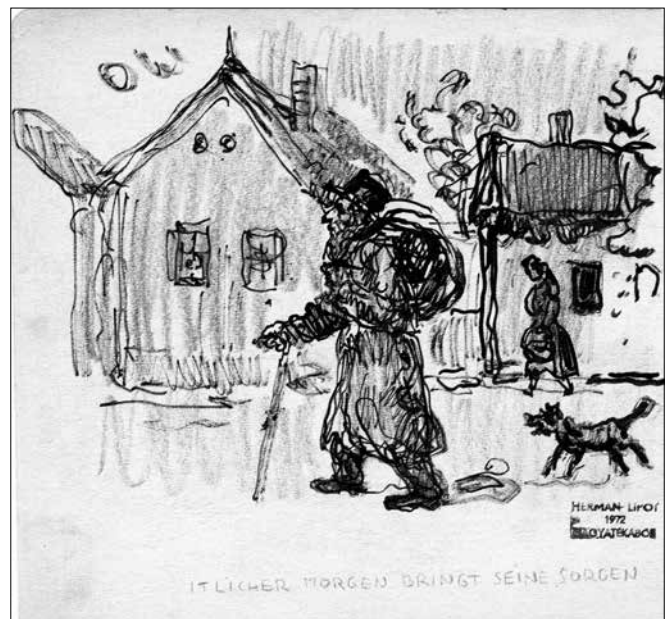
9

zet, ha nem zsidók szajrét szerezni indulnak vagy a szajrén osztzkodnak, azaz tolvajok s tolvajnyelven beszélnek...

De hát, tudjuk már, nem mindenkinek jut osztályrészül az igazán szép és jó élet. A tökéletes gondatlanság, az édes semmittevés; *Nichts thun – die schönste Beschäftigung* olvasható a következő, franciásan karikatúrisztikus rajz (10) alatt: *Semmittevés a legszebb elfoglaltság*; csak ülünk, hízzunk és élvezzük az életet.

Am az a gyanúm, hogy ezt a mondást nem Kelet, hanem Nyugat felől fújhatta a szólásmondásokat-szóllóigéket gyűjtögető ihlet szele Herman Lipót emlékei közé. Mintha Toulouse-Lautrec valamelyik párizsi kávéházi teraszán ült volna az a magas-kalapos úr, dús idomú nejevel... Nem. Megvan! Jane Avril táncol az előtérben, s a keménykalapos úr a mulató egyik páholyában ül... A keleti „végeken” nehezebb volt az élet.

Itlicher Morgen bringt seine Sorgen – írta a művész a fenti gyors zsánerkép alá, melyen (11) ószeres, tollas vagy éppenséggel nyúlbozszedő zsidó megy fáradt, nehéz léptekkel a régi magyar falusi utcán. Egy kutya veszettül ugatja, és a járdáról (hadd mondjam

11

12

Petőfivel:) „pór menyecske” néz át. Minden nap meg-hozza a maga gondjait, így szól a mondás, vagy fordít-sam inkább így: Minden reggel új gondokra virradsz?

Mert bizony igaz, hogy *E Beitel ohne Geld ist nur e Stick Leder* (A pénzes zacskó, ha nincs benne pénz, bőrdarab csupán), azaz akkori magyarul: „Hozomra nem ad a boltos”, sőt: „...nem ad a zsidó”! S ez esetben a „zsidó” nem annyira a vallásra, mint inkább a foglalkozásra utalt: a kocsmárosra, a szatócsra. Nem volt abban antiszemita alhang, ha például permetezés idején elszalajtotta a parasztasszony a gyerekét „a zsidóhoz egy kis kékgálicért...” A rajzon (12) épp nem ad hozomra a boltos, várja, előkerül-e a bőrzacs-kóból valami kis pénzmag. Ezzel szemben *E schwerer Beitel macht leicht Gemüt* – talán így fordítanám: – Súlyos bugyellárisal könnyen nevezsz (emlékeztet ez

14

13

az egykori pesti slágerre: „Havi 200 pengő fixszel az ember könnyen viccel...”), de vajon zsidó típus-e az a földbirtokos-földbérlő kinézetű úriember, aki után oly elgondolkozva néz az a koldus (13)? Vajon e zsidó folklórtárgyú rajzok közé sorolható-e az innenső (14), melyen az orrát magasan fennhordó férfi adja (adná...) az urat, miközben a mögötte elhaladók ezt mondják-gondolják róla: *Na, ennek is csak a szegénység állt jól!* (*Es steht ihm nur der Dalles gut!*); vagyis magyarul, a jelenséget más oldalról megközelítve: Na, ennek is jól felvitte az isten a dolgát... és már meg sem ismeri az embert! (Azaz: mihelyt meggazdag-szik, az rosszul áll neki.)

15

16

17

18

Ám ez a képmagyarázat alighanem sekélyes, egy-síkú. Több van ebben a rajzban. Mert felfogható úgy is, hogy a magasra emelt fővel sétafikáló úr valójában letört ember, éppenséggel nem meggazdagodott, hanem elszegényedett üzletember, aki annál gögösebben jár-ke, minél koldusabb... Ilyesmi magyarázatot tesz lehetővé az a bécsi szállóige, amelyet Herman Lipót második aláírásként kanyarított a képre: *Nobel geht die Welt zugrund, vagyis Úriasan megyünk tönkre!*

Két további rajza a pénzzel kapcsolatban egy érzelmesebb, illetve viccesebb mondást idéz. Az egyik (15) így hangzik: *Für Geld bekümt man alles, nur nit Tante-Mame* (Pénzért mindent vehetsz, csak apát-anyát nem). A másik (16) frappánsabb: *Der König ist reich, aber Rasekol kann er doch nicht sein* ami magyarul annyit tesz, hogy *A király gazdag ember ugyan, de (zsidó) hitközségi elnök mégsem lehet!*

Mielőtt azonban még elkezdené túltengeni e lapokon a zsidó szerénység..., térjünk vissza az élet nevelő hatású nehézségeihez. Akadnak azok szép számmal. Képzeljük el, ha már Pólya Tibor festőművész is a *dalesz* szóval jellemzi a helyzetet! *In Dalles verlasst einen die Fantasie* – mondta egykor. A kedves anekdotát Herman Lipót *A művészasztal* című könyvében rögzítette az utókor számára. Íme, így szólt hozzá egy szép napon Pólya Tibor:

„– Lipót, adj kölcsön öt koronát, vacsorázni akarok, de otthon felejtettem a pénztárcámat!

– Itt van, Tibikém, de mondd, miért használod pumpolásnál ezt az ősrégi kifogást? Azt hiszem, Noé ősapánk is ezt mondta már, amikor pénzre volt szüksége! Te, akinek olyan nagy gyakorlatod van ebben a szakmában...

– Tudod, Lipótom, hogy mennyire elhagyja az embert a fantáziája, ha nincs egy vasa sem?”

Ama szólást tehát mondhatom magyarul úgy, hogy *Bajban elhagyja az embert a fantáziája*, megáll az esze... (17) Saját arcát is megörökítette – barátjé mellett – Herman Lipót. Ráismerünk nem túl hízelgően ábrázolt profiljára azon a rajzán is (18), amely alól az *Ehrlich ist schwerlich* mondás rímes játékát is le kellene fordítanom, mert anélkül bizony elég lapos: *Nehéz út a becsület útja, nehéz becsületesnek lenni* – különösen kártyázás közben!

Pumpolók, lejmolók, kölcsönkérők sűrűn tünedeztek fel a Fészek Művészklubban, az Otthon Körben, a Japán Kávéházban, a Belvárosiban és mindenhol, ahol Herman Lipót és szépmosolyú felesége és társaságuk törzstagjai megfordultak. Az egyik ilyen elutasított kérésnél skiccelte le gyors daumier-i modorban Herman Lipót (19). „Nincs semmi pénzem” – gondolom, ezt morogta oda neki. Mire az illető:

– *Ja, semmi pénzem nekem is van! (Ka Geld hab' ich auch!)*

Amely kiszólással megint zavarba hozta e sorok íróját, mert úgy vélem, ez a poén is inkább bécsies. Ám, ha jobban szeretnénk érteni ezt a keveredést – nézzünk a térképre. Mi itt, a Kárpát-medencében,

19

kultúrák keresztútján élünk. Amikor még létezett a galíciai zsidóság – egészen Lengyelország második világháborús német lerohanásáig –, amíg létezett a régi Bécs – egészen a hitleri Anschluss-ig –: innen is, onnan is érkeztek (ahogyan mostanság a viccek járnak Jerevántól Párizsig) bölcs mondások, érvényes gondolatok. Szájról szájra terjedtek adomák, tréfás történetek, hozták-vitték az utazók a vonaton, de a hitközségről hitközségre vándorló mesterlegények is...

A vándor kéregetők (*ajréach, ojrech*) és szegény idegenek szombati ellátását (vendégül látását) könyörületes cselekedetnek tekintték a vallásos zsidók – olvasom az 1929-ben megjelent Magyar Zsidó Lexikonban. De a valóságban, egy hamisítatlannak érződő

21

20

régi szállóige szerint *Mit mitgebrachten Brojt ist man ümetüm e guter Ojrech*, azaz *Ha viszel magaddal kenyeret, szívesebben látott koldus vagy*. Ez a mentalitás közelít a magyar szólás-mondásban kifejeződő magatartáshoz: *Ha jöttök, lesztek, ha hoztok, esztek!* (20) Tudták a régiek azt is, hogy megtiszteltetés, ha az embert megkínálják, pláne pálinkával: *In e Tropfen Bronfe ist viel Ehre* – olvassuk: – *Egy korty pálinkában nagy tisztesség van!* Ezen a rajzán (21) keletesebb típusú zsidókat ábrázolt Herman Lipót – ismét daumier-i modorban, akit ő maga „a XIX. század legzseniálisabb rajzolója”-nak tartott.

De vannak rajzok ebben a kötetben, melyek rembrandti rézkarcoknak a művészre tett hatásáról vallanak (és lesznek majd

olyanok is, melyeken a nőalakok rubensi rokostésűségére ismerünk...). Remélem, más is mulatságosnak érzi a rembrandti súlyos örökség kocsmai alkalmazását azon a kompozíciós szempontból is elragadó rajzán (22), melynek erkölcsi tanulsága a mély belátás: *Es gibt ka schlachten Bronfe – nur e besseren!* (Magyarán: *Nincs rossz pálinka, csak jobb!*)

És ismét daumier-i stílusban, gyors, lendületes, mégis érzékeny vonalakkal rajzolt variációját mutatom be ugyanennek a témának (22/a). A kecskelábú asztalnál üldögélő figurák alighanem a Westfried-asztal törzsközönsége – Herman Lipót A művészasztal című albumából. Nézzük csak! „Huszonegy éves koromban, miután elvégeztem a festőiskola négyéves tanfolyamát, hazakerültem szülőfalumba, Nagyszentmiklósrá – írja ebben a már idézett könyvében a művész. – Nos, itt a falumban – Spitzer Béla festőtársammal, kivel együtt indultunk a pályán – már ambicionáltuk, helyesebben szükséges-

nek éreztük, hogy egy művészasztal tagjai legyünk. Ez sikerült is, természetesen csak nagyszentmiklósi méretekben.

Béla barátom bátyjának volt a faluban egy kis kocsmája, iksz-lábú asztalokkal, fapadokkal, pálinkázó szerb, román és más fajta szegény emberekkel, így pl. szerény jövedelmű zsidó házalókkal. Itt tanyázott Westfried!... Még a megszépítő messzeség ellenére sem írhatom le másképp: nagyszakállú, kancsal, rövidlátó, nagyon csúnya ember volt. Foglalkozása: hajkereskedő. [...] Művésznek tituláltatta magát, mert – mint mondotta – gyorszámoló, biblia-tudós és ivóművész. Valójában mindenre elszánt, cinikus, kártyás, részeges züllött ember volt... De bölcs és kitűnő humorú. [...]

Most in memoriam Westfried közlöm, hogy a nagyszentmiklósi művészasztalt, életem első művészasztalát joggal és méltán nevezem emlékezetemben Westfried-asztalnak, egyben azt is bejelentem, hogy mint »Westfried összes kiadatlan műveinek« egyetlen birtokosa, adott időben és helyen idézni fogom a nagyszentmiklósi ősművészasztal névadójának zamatos bölcsességeit. Itt mutatóban csak ennyit:

«Nincs rossz pálinka, csak jobb!»

Avagy: «Az ember ne élje meg a halálát!»

Melyik lehet a rajzon Westfried? Talán nem tévedek nagyon nagyot, ha úgy vélem (a rajzot jobbról balra olvasva), hogy a jobbszélen üldögélő, művészkalapos-művészsakállas, nyurga

22

figura az akkor huszonegy éves Herman Lipót maga – a mezítlásos festő... A középső alak, a kis kecskeszakállal, sildes sapkával, talán a művésztárs Spitzer Béla. Ellenben az, aki szóval tartja őket, náluk jóval öregebb – és tapintatból el-sötétített arcú –, a kocsmasztalra otthonosan rákönyöklő férfi: ugyan ki lehetne más, mint Westfried?!... Akinek bölcs mondásait, aranyköpéseit „adott időben és helyen”, azaz tervezett Zsidó közmondások, szállóigék könyvében Herman Lipótnak csak most, kezünket-szemünket vezetve, sikerült felidéznie.

(Következő számunkban folytatjuk!)

22/a